

Іванна ЧЕРЛЕНЯК (КЕРЕЧАНИН)

ПОЛОГИ ТА ЗВИЧАЄВО-ОБРЯДОВИЙ СУПРОВІД НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ В УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ кін. ХІХ — першої пол. ХХ ст.

Розглядаються обряди, звичаї та вірування, пов'язані з пологами і народженням дитини в українців Закарпаття кін. ХІХ — першої пол. ХХ ст. Основна увага звернена на статус головних персонажів обрядового комплексу народин — породіллю та повитуху. Описано перші обрядодії, що проводилися з новонародженим, а саме відрізування пуповини, перше купання та сповивання. Розглянуто традиційні передбачення дитячої долі, а також локальні пестливі, зневажливі та жалісливі назви малих дітей.

Ключові слова: пологи, породілля, баба-повитуха, родопоміч, плацетна, дитина, немовля, пуповина, «перша купіль», колиска, «шестинедільська постіль».

Серед усього спектру обрядових дій, що супроводжували життя людини, однією з найяскравіших була родильна обрядовість. Народження дитини було втаємниченим актом початку життя, містичною подією, що завжди відбувалась у супроводі певних молитов, замовлянь, обрядових дій із залученням цілої низки ритуальних предметів та символів [6, с. 6]. У біологічному аспекті народини вважались природною фізіологічною функцією жіночого організму. Але життя доводило, що для родопомічі були потрібні емпіричні знання та уміння.

Традиційні обряди, звичаї та вірування, пов'язані з народженням дитини на Закарпатті, попри часткове висвітлення в окремих статтях та дослідженнях, не знайшли належного висвітлення в науковій літературі. Тому можемо з упевненістю сказати, що стан дослідження та своєрідність власне родильної обрядовості українців Закарпаття і визначає актуальність вивчення даного питання.

Основним джерелом для дослідження традиційних народин в українців Закарпаття послужили польові матеріали авторки, зібрані під час етнографічних експедицій у 2010—2017 рр. Важливий внесок у вивчення родильної обрядовості Закарпаття зробили: Ю. Жаткович [20; 21; 22; 23], Л. Дем'ян [19], І. Дем'ян [18], А. Ворон [10; 11], В. Гнатюк [13], А. Кожмінова [43], Ф. Потушняк [33; 34], Й. Жупан [24], П. Богатирьов [4], М. Тиводар [36], Л. Філіп [38], Ю. Чорі [39; 40] та інші дослідники.

У ході викладу ми зберігаємо мовно-діалектні особливості. Слова-діалектизми подаються в дужках. Мотивуємо це тим, що найбільш точно відтворити колорит деяких місцевих говірок долинян Закарпаття можна за допомогою використання німецької букви «ü» та російської «ы». На думку авторки статті, застосовувати ці літери дуже доцільно, оскільки автентична передача змісту обрядодій та назв атрибутів без їх уживання «а ргіогі» не можлива.

У традиційному суспільстві родопоміч залишалася делікатною суто жіночою справою і не виходила за рамки приватності. Пологи відбувались у домашніх умовах. Народити жінкам допомагали баби-повитухи, які часто не мали медичної освіти, а «малися на вто родити», «мали дар уд Бога» та вчилися цьому у інших старших баб¹. Усі дії, виконувані по-

¹ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Штефанко Олени Василівни, 1930 р. н.

витухою, мали високий символічний статус, адже тільки вона входила у таємну, сакральну жіночу сферу, тобто до материнського лона, локусу із семантикою початку [6, с. 179]. В українців Закарпаття щодо повитух закріпилися наступні назви: «сільська баба»²³, «вармицька баба»⁴, «гіббака»⁵, «жійнська баба», «повивальна баба», «баба присяжна» або ж просто «баба»⁶. Цікаво, що у румунів, молдаван та українців Буковини поширеною була назва «моаша» [30, с. 808].

На думку О. Боряк, стійка назва «сільська баба» закріпилася на противагу акушерці, що здобувала освіту в місті. Дослідниця зауважує, що у 1868 р. на Закарпатті було 49 навчених повитух, а населення краю складало 557 тис. чоловік. Їхня діяльність на той час була повністю легалізована, оскільки вони мали спеціальний дозвіл на акушерську практику. Більшість із них були випускницями повивальної школи Будапештського університету. У 1890 р. акушерську школу було відкрито в Ужгороді. Та навіть при такому стані справ рівень довіри населення до «своїх» повитух був більшим, на противагу «чужим» легітимним дипломованим акушеркам. Повитухи користувалися безсумнівним авторитетом у виконанні всього набору родопомічних та обрядових дій [6, с. 73, 91, 95]. Респондентка Добра Й. з с. Імстичева згадує: «Вармицькым бабам жоны вірили більше, ги акушеркам. Я родила у 1959-му та в роддомі читали надо мнов «Акушерство і гінекологію» — училися»⁷. В умовах гірської місцевості дістатися до ФАПу було проблематично, тому звичним явищем навіть у 70-х роках були пологи вдома з допомогою «баби» [6, с. 91, 125]. Нерідко

жінки народжували самотужки. Будучи перевтомленими («фарадньми») вони народжували прямо під час роботи в полі. У зв'язку з відсутністю кваліфікованої допомоги у таких випадках смертність жінок була високою⁸. Було повір'я, за яким породілля через перенесені муки, помираючи, потрапляла в рай, де лежала на «золотій постели». Старі люди розповідали, що вона з «того світу» приходила годувати та колисати свою дитину⁹ — «дитина так плаче, ротиком шукає грудь, а вітак ніби ссе і засинає»¹⁰.

Кожне село мало одну чи декілька повивальних баб, ставлення до яких мало апріорно позитивний характер. Їх добре знали й поважали односельці [39, с. 38]¹¹. Але головною між ними завжди була одна. Нам відомі випадки судових позовів щодо участі у пологах іншої «баби»¹². Повсюдною вимогою до повитух був їх похилий вік та наявність своїх дітей, а бажано й онуків. Це одним негласним правилом була ритуальна «чистота», тобто перебування у позафертильному, нерепродуктивному віці [6, с. 130]¹³. Як свідчать інформанти, повитуха самим лиш пальпуванням легко визначала термін вагітності, причину ускладнень чи безпліддя¹⁴. Та бували випадки, що «баба» допомагала у перериванні вагітності («зганяла дитину»). Респондентка з смт В. Бичків згадує: «Були баби, шо шпільков таков, як капчури плели, чи пером довгим пробивали матку. То «кримінальний аборт» називали»¹⁵. Найчастіше це траплялось у багатодітних сім'ях або якщо дівчи-

² Зап. Черленяк І. у с. Видричка Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Шорбан Параски Степанівни, 1956 р. н.

³ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

⁴ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Штефанко Олени Василівни, 1930 р. н.

⁵ Зап. Черленяк І. у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Молдавчука Степана Степановича, 1924 р. н.

⁶ Зап. Черленяк І. у с. Кушниці Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Метеньканич Марії Федорівни, 1935 р. н.

⁷ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

⁸ Зап. Черленяк І. у с. Чорний Потік Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Ільницької Марії Василівни, 1940 р. н.

⁹ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

¹⁰ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

¹¹ Цікаво, що до поч. XVIII ст. у країнах Західної Європи в надзвичайних випадках повитуха мала право зафіксувати останню волю породілля та скласти заповіт [6, с. 116].

¹² Зап. Черленяк І. у с. Лалово Мукачівського р-ну Закарпатської обл. від Тяско Марії Юрївни, 1932 р. н.

¹³ Великим соромом для «сільської баби» було народити дитину, яку через це все життя називали «бабинцем» [16, с. 34]. На Закарпатті, особливо на Іршавщині, дуже поширеним є відповідне прізвище.

¹⁴ Зап. Черленяк І. у с. Кушниці Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Мателеги Анни Андріївни, 1941 р. н.

¹⁵ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

ну хтось «підходів», тобто дитина була незаконною («кóпыля») ¹⁶. Подейкували, що аби дитина «звйшла»/«збігла»/«зірвалася», жінки стрибали з «поду», з «оборóга», носили каміння, пили відвар тютюну («догану») та материнки ¹⁷.

Коли починались перейми («пóтуги») або відходили амніотичні води («помастіло ї»), хтось із домашніх («хыжньых») крадькома, ні з ким не розмовляючи, йшов за повитухою. Посильний не заходив до її хати, а через вікно («вóзйр») викликав надвір («вон»/«увон»), щоб члени сім'ї та сусіди «баби» не довідались, яка з жінок народжуватиме — «не гіє, аби віділи» [20, с. 211]. У селах боржавських та ужанських долинян за «бабою» їхали на возі, а взимку — на санях ¹⁸. У селах долини р. Теремлі за нею посилали чоловіка чи іншого доброго ходака із загорнутим у рушник хлібом [36, с. 273]. У даному випадку актуалізувалася семантика хліба як символу життя. У бойківських селах звичай «іти за бабою з хлібом» існував до 20—30-х років ХХ століття [25, с. 238]. Повитуха на знак згоди брала принесений хліб і цілувала його зі словами: «Як люблять хліб, так би породілля любила свою дитину». Вона вклонялась на чотири сторони світу, хрестилась до образів та мовчки вирушала на допомогу.

Найважливіша частина родильного обряду розпочиналась з приходом повитухи. До породіллі «баба» приходила з хлібом, свяченою водою та зіллям ¹⁹. В хаті вона традиційно кланялась іконам, молилась, нашіптувала різні замовляння, благословляла домашніх і просила їх вийти [36, с. 273]. Залишитись мала право лише рідна або хресна мати. З давніх-давен українцями Закарпаття вшановувався культ Діви Марії. Її величали як милосердну рятівницю жінок. Під час пологів про її небесне заступництво благали як рідні породіллі, так і сама повитуха: «Богородице Діво, створи диво, дай, аби родила щасливо!» [39, с. 39]. Подібним чином по-

водились повитухи в інших регіонах України. До прикладу, Ф. Вовк писав, що, увійшовши, вона робила тридцять поклонів та шептала спеціальну молитву [9, с. 186].

Віра в цілющі властивості «непочатої», тобто набраної до схід сонця води є загальновідомою. Саме її застосовували при так званих «зливках» перед пологами. Обряд мав ритуальний характер і полягав у «очищенні водою». Повитуха зливала руки й лице як собі, так і породіллі [39, с. 39]. Однак докладної інформації про побутування цього обряду на Закарпатті не маємо. Припускаємо, що ці дії виконувалися з мотивів як гігієни, так і ритуальної чистоти рук, яким невдовзі належало прийняти дитину. Цей обряд ґрунтувався на дуальному сприйнятті води як субстанції, що змиває реальний бруд та очищає на духовному рівні [7, с. 427].

Пологи в українців Закарпаття йменувались родами. Породіллю називали «роділька», «родільниця», «рójениця». Семантика лексеми «роди», вказує на взаємозв'язок зі словами «родина», «рід», «рідний», «народження», «врода». Всі вони мають спільний корінь, що вказує на появу та продовження життя. На Гуцульщині зафіксовано лексему «злóги». Про жінку, що їй прийшов час народжувати, казали, що вона вже «на днях», «на рóстряску», «скоро розлúчиться/розтрясéся». Народження дитини часто порівнювалось з її «знайденням» — «дітина ся найшла».

Пологи відбувалися в хаті, коморі та навіть у стайні на білих простирадах. Гуцулки, як і румунки, сербки та болгарки, надавали перевагу пологам на землі [16, с. 35]. На знак того, що в хаті відбуваються пологи, вікна застеляли веретами, цим самим захищаючи породіллю і дитину від небажаних очей. На галицькій Гуцульщині попри це у вікна ставили пляшку з буряковим борщем [42, с. 12; 35, с. 303]. Цей атрибут своїм яскравим кольором певною мірою маркував локус особливої події та мав оберегову символіку [6, с. 134]. Загалом по Україні відомо підставлення під поріг чи ліжко залізних речей — ножа, ножиць чи сокири.

При нормальному перебігу пологів роль повитухи зводилась тільки до прийняття дитини. Тут важливе значення мав психотерапевтичний ефект від спілкування з «бабою». Вона підбадьорювала, заспокоювала «роділька» та читала молитви. Різного

¹⁶ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

¹⁷ Зап. Черленяк І. у с. Округла (Керекгедь) Тячівського р-ну Закарпатської обл. від Гереч Марти Михайлівни, 1949 р. н.

¹⁸ Зап. Черленяк І. у с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Лижичко Анни Іванівни, 1940 р. н.

¹⁹ В.П. Милорадович писав, що вона йшла зі свічкою, вуглем, льоном і спорішем [16, с. 33].

роду ускладнення під час пологів трактувалися недотриманням вагітною встановлених табу чи «*Божою карою*», бо «*все треба заслужити*». Подейкували, що мучитись породілля могла за гріхи своїх пращурів або через прокляття («*клятьби*»).

Жінку в пологах можемо віднести до лімінальних постатей, адже вона, переживаючи родові муки, виходила за звичні рамки соціуму, потрапляла в символічну порожнечу на маргінесі двох світів. Процес переходу з однієї соціальної ніші в статус матері «а ргіогі» не міг бути безболісним та легким [29, с. 330]. Вона, як сакральна істота, будучи на межі життя і смерті, знаходилась у стані творення «нового» тіла. Пологи були тим кульмінаційним моментом, коли тіло жінки ставало відкритим і трансформувалось на вимогу природного процесу.

Якщо пологи проходили з ускладненнями, то повитуха викликала в породіллі блювання, робила масаж, заставляла ходити по хаті великими кроками, вдаряти ногою об вікна й двері, піднімати догори ноги [36, с. 273]. Тут слушно зауважити позицію наукового акушерства, яке твердить, що на потивагу статичному лежанню, рухливість під час перейм полегшує хід пологів [6, с. 173]. «Баба», маючи з собою різне зілля, готувала парові ванни для породіллі. Задля розширення родових шляхів та швидкого виходу плоду, вона клала їй на спину теплі подушки («*парні/заголовки*»), кропила лице холодною водою. Аби втамувати біль, нерідко давала випити горілки («*пáлинки*»)²⁰. На Бойківщині родопомічниця розтирала породіллю маслом, вигрівала на печі у розсіпаному зерні, робила гарячі компреси із відвару льону. На Гуцульщині «*роженці*» парили ноги, давали чай з медом, «*аби фист солодке було*»²¹.

Проте усі ці раціональні дії при патологічних пологах неодмінно доповнювались низкою магічних ритуалів. Розглянемо ті, що залучали в пологовий процес речі батька чи його самого. Так, «*вáрмицька баба*» розстеляла на підлозі чоловічі штани («*гáті*») і змушувала породіллю тричі через них переступити

[21, с. 110]. Коли ж жінка й далі не могла розродитись, кликала її чоловіка, який давав напитись води зі свого рота [36, с. 273]. У селах галицької Гуцульщини дослідники фіксували одягання породіллею чоловічих штанів при наблизенні пологів. Наведені явища пологових обрядів дають можливість припустити, що вони є пережитком інституту «кувади», коли присутність чоловіка допомагала при пологах [35, с. 303; 32, с. 96]. Контагіозна магія з мотивами андрогінності, а саме використанням чоловічих речей, мала на меті полегшити страждання та розділити біль на обох батьків. А от пиття води з чоловічого рота мало ознаки імітативної магії, якщо взяти до уваги символічну тотожність розкритого рота і черева [6, с. 138]. Такі обряди А. ван Геннеп відносив до симпатичних, тобто заснованих на аналогіях та вірі у вплив подібного на подібне [12, с. 10].

У процесі еволюції деякі магічні дії переплелися з християнськими елементами та символікою. Так, у важких випадках «баба» вдавалась до підперізування «*родільниці*» церковним поясом, розплітала їй волосся, знімала перстень, розв'язувала всі вузли, відчиняла вікна й двері на хаті. Коли ситуація здавалася критичною, відчиняли двері на церкві, а ключ від них клали на живіт породіллі, просили священика відчинити «*Цáрські врата*» (центральні двері іконостасу, що ведуть до престолу і символізують ворота раю) [36, с. 273—274]. Тут простежуються ідеї розв'язування та відкриття, що мотивували благополучний «вихід» дитяти з лона матері. Ці дії, ймовірно, були логічним завершенням процесу, на початку якого дитина «*зав'язувалась*». Принагідно зауважимо, що універсальні прийоми розв'язування вузлів та відкриття зачиненого були притаманні народам усіх частин світу [6, с. 137].

Якщо згадані обряди не були помічними, до породіллі кликали ще одну повитуху чи знахарку. Як зазначає М. Тиводар, родопомічниця тиснула на живіт породіллі пасхальним рушником, який тримали за два кінці, та «*виганяли*» дитину, розмахуючи палицею («*поплюванцем*») [36, с. 274]. На Гуцульщині при важких «*злогах*» повитуха радила жінці «*всіпати води у столець з діркою (для приготування кулеші на ріпі), зібрати її під низом у горщи (кружку. — І. Черленяк) і випити*»²² або три рази ротом

²⁰ Зап. Черленяк І. у смт Чинадієво Мукачівського р-ну Закарпатської обл. від Лешко Терезії Юрїївни, 1929 р. н.; Зап. Черленяк І. у с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Мателеги Анни Андрїївни, 1941 р. н.

²¹ Зап. Черленяк І. у с. Видричка Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Шорбан Параски Степанівни, 1956 р. н.

²² Зап. Черленяк І. у с. Видричка Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Шорбан Параски Степанівни, 1956 р. н.

плювати воду крізь дірку в лавці²³. Бойки та гуцули Галичини вдавались часом до зовсім незрозумілих «лікувальних заходів» — давали породіллям «живе срібло» [25, с. 239; 5, с. 138]. Траплялося, що в крайніх випадках «баба» змащувала руку олією («олоянила») і сама витягувала дитину.

Момент народження дитини був особливим. Це був перший акт взаємодії з новим світом. За християнським звичаєм, «баба» вітала немовля молитвою та символічним знаком хреста, змочувала губки свяченою водою. Вона щипала новонародженого, щоб викликали плач і дихання [36, с. 274]. Крик вважався позитивною ознакою. Очевидно, він маркував здоровий стан дитячого організму.

Певні ознаки при народженні слугували й для вгадування долі дитини. Якщо немовля народжувалось в оболонці, казали: «В сорочці ся родило — щасливе буде»²⁴. Ту «сорочку» засушували і відкладали за святий образ як найдорожчий скарб²⁵ [40, с. 139]. В смт Чинадієво на Мукачівщині її забирала повитуха²⁶. Народження дитини з волоссям віщувало багатство²⁷. Стиснуті кулачки вказували на те, що дитина буде скупкою, а розкриті долоньки — щедрою. Якщо немовля було обмотане пуповиною, гадали, що в майбутньому може бути повішеником²⁸. Щодо народження дуже маленької дитини жартували: «Мала грудка — самый сыр»²⁹. Недоношену, народжену на сьомому місяці дитину називали «семаком», від чого з'явилося аналогічне прізвище. М. Грушевський писав, що такі діти завмирали на сьомому місяці чи році життя, але переживши цей період, виявлялись довгожителами [16, с. 50].

²³ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

²⁴ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

²⁵ На Харківщині цю оболонку вшивали в одяг хлопчика, гадаючи, що він стане архієреєм. Багато народів цю «сорочку» наділяли великою силою: вона дарувала славу, гасила вогонь, звільняла від війська [16, с. 39].

²⁶ Зап. Черленяк І. у смт Чинадієво, Мукачівського р-ну, Закарпатської обл. від Лешко Терезії Юрївни, 1929 р. н.

²⁷ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

²⁸ Зап. Черленяк І. у с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Мателеги Анни Андріївни, 1941 р. н.

²⁹ Зап. Черленяк І. у с. Чорний Потік Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Феєр Маргарити Федорівни, 1931 р. н.

Існувала ціла система обрядодій, метою яких було забезпечити дитині щасливе майбутнє, здоров'я та розум [37, с. 318]. Розглянемо традиційні на Закарпатті варіанти відрізування пуповини. Пуп — це життєво важливий центр людського тіла, місце фізіологічного зв'язку з матір'ю. Обряд перерізування пупка уособлював відділення немовляти від материнського лона, тобто від звичного для нього середовища. Визначальним при виборі методу проведення обряду виступав гендерний фактор. Якщо народжувалася дівчинка, то пупок перерізували на куделі чи гребені хатнім ножом, аби була вправною газдинею. Пуповину хлопчика відсікали на косі, щоб вмів гарно косити, або на сокирі, щоб був добрим майстром³⁰ [36, с. 274; 35, с. 303]. За іншими даними, пупок перерізували сокирою, щоби у сім'ї більше не було дітей [39, с. 39]. В українців верхів'я р. Ріки пуповину новонародженого відрізували ножом на вівсяному «хлібі-ощипку», щоб дитина була чесною, доброю й багатою [14, с. 59]. Обрядовими діями з пуповиною фактично фіксувалася стать та корегувалася доля дитини. За А. ван Геннепом, це був акт відділення індивіда від безстатевого світу [12, с. 66]. Принагідно зауважимо, що такого роду маніпуляції з пупком існували майже в усіх народів світу³¹.

Вкладання символічного змісту помічаємо й у методі зав'язування пупка. Так, на відстані трьох пальців від живота його зав'язували конопляним повісмом («колопняним клóчом», «повісн'яними нитками») або шовковою ниткою³². Навіть пізніше намагались робити це ниткою зеленого кольору, бо вірили, якщо взяти білу, дитина виросте безплідною [39, с. 39]. Румуни та українці Буковини перерізували пупок лляною ниткою, щоб у матері «діти веліся» [30, с. 808—809]. Відрізану частину «пупчика» зав'язували і зашивали в мішечок. Як апотропейний засіб, його вішали на шию немов-

³⁰ У центральній Україні при цьому примовляли: «Як младенець — сідай на коня, а мландиця — берись гребіня» [9, с. 189; 16, с. 38].

³¹ Доцільно буде навести свідчення А. ван Геннепа щодо відрізування пуповини у різних племен. У Пенджабі хлопчикові пупок відрізували ножом чи за допомогою сакральної нитки «джанео», що належала найстаршому в сім'ї чоловікові. У орабі в Арізоні це робили на накопичених стрілах [12, с. 52].

³² Зап. Черленяк І. у с. Чорний Потік Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Соломка Марії Іванівни, 1948 р. н.

ляті, або ховали. На Міжгірщині пупок ставили у колиску, щоб дитина спокійно спала і була щаслива [6, с. 171]. Долиняни Іршавщини частину пупка, що відсихала у дитини згодом, ховали під стріху³³. Словацькі лемки Снинщини до пупка новонародженого прикладали горіхове листя, яке допомагало при загоєнні та ніби-то витягувало «вóлос» (паразитичний глист) із тіла дитини [8, с. 37].

Поширеним на Закарпатті був звичай давати дитині, якій виповнювалось 3—5—7 років, розв'язати вузли на пуповині. Гуцули примовляли: «*Ни сись пупец роз'язуєш, ай роз'язуєш собі розум*»³⁴. Вірили, якщо дитина легко його розв'яже — буде мудрою, кмітливою, матиме добру пам'ять та хист до будь-якої роботи. Аналогічні вірування були в усіх українців, а також поляків, румунів, чехів, німців³⁵ та євреїв [16, с. 40].

Звернімо увагу на лексему «пуп». Семантика пупа розкривається через розуміння його як центру життя та всього суцього. Згадаємо тут хоча б іронічний фразеологізм «пуп землі», значення якого добре відоме. Як уже зазначалося, пуп був основною ланкою зв'язку дитини з серединою материнського черева, а його перерізування було кульмінацією пологів, моментом, коли дитина ставала окремою особою. Народна традиція свідчить, що у людини на підсвідомому рівні відкладається потяг до родового місця, а відтак до місця різання пупа. Синкретизм цих понять засвідчує приказка: «Сидиш так, гиби ти туй пуп різали».

Усі маніпуляції з пуповиною виконувала баба-повитуха, бо «*бїлиш нікому не мож*». Плаценту («місто», «гніздо») та все, що залишилось від пологів, повитуха разом («уєдно») із шматком хліба і монетами закопувала в землю десь у глухому куті, зверху посипала мукою, притоптувала, щоб не знайшов ніхто з недоброзичливців³⁶ [36, с. 274]. Гуцули Рахівщини закопували «остатки» під «дривітньов» і кидали туди фасолю, щоб наступними родились ді-

вчата, або біб — щоб хлопці³⁷. Бойки с. Торунь на Міжгірщині плаценту закопували у гній. Галицькі бойки закопували її під молодим деревом чи під пороєм [17, с. 614]. Про ритуальний характер дії свідчить ставлення до плаценти як до живої істоти. А. Байбурін відзначав, що «погребіння» плаценти мало збіги з поховальним обрядом [2, с. 42]. Щодо закопування посліду в обійсті, А. ван Геннеп вважав, що це символізувало залучення дитини до власного роду [12, с. 52]. Дослідники зауважують, що в різних культурах її закопували під родюче дерево (румуні) [30, с. 809], спалювали (угорці) [16, с. 40], чіпляли на дерева (німці), кидали у річку (євреї), пускали на воду та уявляли двійником дитини (у болгарській мові плацента фігурувала як «*бабино дете*») [6, с. 167—168]. З. Кузеля відмічав, що «угорські русини» не закопували пуповину кілька днів, вірячи, на скільки днів затримати, стільки років породілля не матиме дітей [16, с. 40].

Як тільки дитина стала відокремленою від материнського організму, повитуха проводила з нею певні маніпуляції, спрямовані на забезпечення провідної ідеї, що полягала в швидкому набутті людських якостей та наділенні новонародженого рисами краси. Дитину клали на рівну поверхню, аби не була «горбата». Личка новонародженій дівчинці змащували кров'ю з пуповини, аби була рум'яна. Щоб мала ямки на щічках, символічно притискали личка пальцями³⁸. Аби мала гарний «нісый» носик, притискали його «удгóрі»³⁹. Голову дівчинки змащували медом, примовляючи: «*Так бы тя хлопці любили, як пчолы мед*» [24, с. 20]. Вушка прививали до голови хусткою, щоб не були «кланаті». Повитуха розгладжувала немовляті чоло, тім'я, підборіддя, ручки та ніжки, ніби олюдноючи цю безформну масу. Тут простежуємо формування рис обличчя дитини як процесу ритуального створення тіла.

Новонароджену дитину клали у дерев'яне корито з сіном, а вже потім («пак») у колиску, якщо така була⁴⁰. В окремих селах закарпатської Бойківщини

³³ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

³⁴ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

³⁵ У франків пуповину підсмажували дитині з яєшнею, аби відкрити їй розум [16, с. 40].

³⁶ На Україні був звичай, за яким у випадку смерті дитини разом з плацентою закопували живого півня і курку або дві ляльки [16, с. 59].

³⁷ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

³⁸ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

³⁹ Зап. Черленяк І. у с. Лалово Мукачівського р-ну Закарпатської обл. від Тяско Марії Юрївни, 1932 р. н.

⁴⁰ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

новонародженого клали на стіл, примовляючи: «Як люди частують стіл, так би частували тому дитину нинішнього дника до його віка» [25, с. 239].

Позначаючи стан жінки після пологів, казали, що вона «розтряслася»/«розродилася». Сама лексема вказувала на необхідність повернення її до нормального, так би мовити, «зібраного» стану. В першу чергу «родільці» давали свяченої води, обливали настоянкою трав, перев'язували живіт. Їй не дозволяли спати, щоб не померла від кровотечі («би не вснула навіки»). Найпоширенішим знеболюючим була горілка [36, с. 274]. Молодій мамі не давали сиру воду, а лише кип'ячену. Подекуди їй давали пити воду, в якій варились яйця, мотивуючи тим, аби вона швидше видужала й набралася життєвих сил [39, с. 39]. Гуцули давали «рощениці» юшку (курячий бульйон) або «кминянку» (суп з тмину). Не обходилося тут і без магічних дій. Миску після прийому їжі породіллі-первістки клали їй під подушку і залишали на 2—3 доби для того, щоби кожні 2—3 роки вона мала дитину. Якщо хтось бажав породіллі у майбутньому самих дівчат, то брав стебло із її ліжка і довбав ним зуби. При народженні хлопчика, матері давали їсти яйця, щоб наступні діти були тієї ж статі [19, с. 190]. З цією ж метою гуцули Галичини клали молодій матері під голову чоловічі штани («порткі») [32, с. 97]. Якщо вона мала плями на обличчі, то повитуха «вмивала» її кров'ю із плаценти⁴¹.

Пологи, що в народній уяві осмислювались як «оскверняючий» фізіологічний акт, робили жінку «нечистою». Віра у негативний вплив на оточуючих, включаючи власну дитину, проявляється у наступному сюжеті. За інформацією Є. Сявавко, на Гуцульщині поки дитина неохрещена, мати не могла її годувати⁴², а повитуха давала їй «трохи кислого молока» [35, с. 304]. Хоч автор і вказує, що зазвичай немовля хрестили на другий день, такі дії викликають сумнів, оскільки хрестини могли бути й через тиждень, а споживання кислого молока пошкодило

б дитині, а то й призвело до смерті. В українців Буковини, перш ніж почати годування нехрещеної дитини, мати омивала груди йорданською водою та засвічувала йорданську свічку [30, с. 809]. Поширеним на Закарпатті було повір'я, за яким вперше даючи дитині груди, спочатку годували справа, бо як зробити це навпаки — дитина буде шульгою⁴³.

На Закарпатті, як і по всій Україні, перше купання («купіль») було одним з основних ритуалів після народження дитини, тому мало надзвичайно важливе магічне значення. Вірили, що цей обряд впливав на долю дитини. Прерогатива його проведення належала бабі-повитусі⁴⁴. «Непочату воду» для «першої купелі» набирали вдосвіта і гріли на заново розпаленому вогні («новій ватрі»). Така вода символізувала початок життя та очищення від першородного гріха. До кипіння не доводили, аби вода не стала «мертвою»⁴⁵. Для купання використовували корито з липи, щоб у дитини був приємний характер [36, с. 274]. Цікаво, що у бойківських селах купіль для дівчинки готували із холодної («студеної») води, щоб їй не холодно («оби не иззябла») в руки [19, с. 190]. Це підтверджує й А. Кожмінова, пишучи, що дитину ставили в холодну воду з чародійними травами [43, с. 75]. Гуцули с. Богдан новонародженого теж замочували в холодну воду, щоб дитина не була лінивою та не пітніла [36, с. 274]. Про це пише і Оніщук в контексті родильних обрядів галицьких гуцулів [32, с. 96—97]. Отож, припускаємо, що такі дії дійсно мали місце на Закарпатті. Щоправда, ми не схильні абсолютизувати це твердження, оскільки дізнатися температуру використовуваної води у респондентів не вдалося.

Набір традиційних «інгредієнтів» для першого купання був надзвичайно багатим. Власне кажучи, вони різнилися від села до села та фіксувались нами спорадично. У першу купіль обов'язково лили навхрест свяченої води, щоби не допустити підміни немовляти злими силами. Аби був зв'язок із Господом, гуцули клали дору⁴⁶. Аби дитина була багатою і щас-

⁴¹ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

⁴² Про це писали Ф. Вовк, Чубинський, Ящуржинський, Сумцов, Малинка, Іванов, вказуючи, що дитину до хрещення годувала чужа жінка. З. Кузеля вказував, що такі звичаї відомі угорцям, румунам та болгарам [9, с. 187; 16, с. 68].

⁴³ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

⁴⁴ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Штефанко Олени Василівни, 1930 р. н.

⁴⁵ Де-інде в Україні боялися, що дитина буде сердита.

⁴⁶ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

ливою, кидали («митали») монети. Щоб життя її було легким — кілька гусячих пір'їнок. Аби до дитини не чіплялись хвороби («болячки»), кидали яскраву вуглинку [19, с. 190]. Щоб любили хлопці/дівчата, додавали мед [39, с. 39] чи цукру. Аби немовля було гарне та біле, лили трохи молока^{47, 48}. Щоб було сильне, клали бур'ян «дев'ятисил», назва якого вказує на те, що він здатний лікувати дев'ять видів захворювань. Для хлопчика примовляли, щоб мав силу дев'ятьох⁴⁹. Щоб дитина була красива, клали червону квітку («ружу»). Щоб приємно пахла — ромашку лікарську («румьничик»). Часто у «купіль» вкидали звіробій, любисток, м'яту та череду. Пізніше почали додавати перманганат калію («марганцювку»)⁵⁰. Щоб немовля було спокійним і добре спало, клали «хліб-оципок», на якому відрізували пуповину [14, с. 58—59].

Задля своєї соціалізації новонародженого та захисту від нечистої сили до купелю вкладали символічні предмети. Хлопчику у воду клали молоток чи сокиру, щоб був майстровитим, а дівчинці — веретено або повісмо, щоб була вправною господинею⁵¹ [36, с. 274]. У купіль дівчинки ставили голку, щоб вона була доброю швачкою, та качачі лапки, «аби не мерзла зимою в потоці». Під корито для захисту від усякої нечисті часто ставили ніж⁵². З цією ж метою гуцули клали у воду золотий перстень. А мізинцем «навідлі» давали дитині в ротик кілька крапель води, «аби уроки си не брали»⁵³. Лемки Сло-

ваччини купали новонародженого у відварі освяченої «янової ліщини» [8, с. 37]. Присутність перерахованих елементів під час першого купання пророчила щасливу долю для немовлятка. Речі, використовувані в обряді, асоціювались із здоров'ям, вродою, достатком та професійними пріоритетами.

Особливо ритуально значущою у цьому ракурсі видається наступна інформація. З обереговою метою воду після першої «купелі» виливали туди, де ніхто («нікó», «ниткó») не ходить — «у незахідное місто»⁵⁴. Гуцули с. Видричка виливали її на гній чи на «косиці», щоб ніхто не ступив і не забрав у дитини «спане»⁵⁵. У пониззі р. Боржава воду залишали до ранку, а зі сходом сонця виливали на вогонь, який розпалювали на земельних межах. Невипадково цей обряд завершувався виливанням води на вогонь. Адже вогонь у родильній обрядовості був символом духовної енергії, переродження, плодючості, добробуту та очищення від зла. У с. В. Раковець це робили під час заходу сонця, але ні в якому разі вночі — у час, коли активізувалася усяка «нечисть», особливо відьми, що могли забрати у дитинки красу. Локус виливання міг залежати й від статі дитини. У с. Чорному Потоці «купіль» дівчинки виливали під яблуню, щоб була плодючою, а хлопчика — під горіха, аби був сильний та міцний⁵⁶. У смт Чинадієві воду лили на квіти («чичкі»), щоб дитина мала красу. На території центральної України воду виливали до свинарника, щоб свині плодились [9, с. 187, 193].

Після купання з немовлям продовжували виконувати дії, що мали обрядовий характер. Так, його обсушували біля печі, оскільки були твердо переконані, що цим актом прилучають до домашнього вогнища. Бойки притуляли хлопця до печі, щоб був мовчазним [19, с. 190]. Аби шкіра дитяти була м'якою, її змащували маслом, гусячим жиром («мастьов»), сметаною чи молоком⁵⁷.

Дівчинку загортали в сорочку матері, а хлопця — у батьківську. Гуцули Рахівщини, щоб зміцнити зв'язок батька з дитиною («аби си не змітував»),

⁴⁷ Молоко додавали поляки та євреї. Словаки сипали трохи жита, щоб дитина була добрим господарем, та горобини, щоб вродлива [16, с. 41].

⁴⁸ Про це співає респондентка М. Ільницька з с. Чорний Потік: «Мене мати в полі повивала, мене мати в молоці купала, / Ой купала тай забула втерти, буду файна до самої смерти».

⁴⁹ Зап. Черленяк І. у с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Лижичко Анни Іванівни, 1940 р. н.

⁵⁰ Зап. Черленяк І. у с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Мателеги Анни Андріївни, 1941 р. н.

⁵¹ Як зауважив А. ван Геннеп, у м. Фучжоу (Китай) наприкінці першого року життя дитини влаштовувалася сімейна трапеза, під час якої перед дитиною ставили іграшки, схожі на знаряддя праці. За вибраною дитиною іграшкою визначали ймовірну в майбутньому професію, її характер та соціальний статус [12, с. 57].

⁵² Зап. Черленяк І. у с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Мателеги Анни Андріївни, 1941 р. н.

⁵³ Зап. Черленяк І. у с. Видричка Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Шорбан Параски Степанівни, 1956 р. н.

⁵⁴ Зап. Черленяк І. у с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Павелко Марії Ігнатіївни, 1938 р. н.

⁵⁵ Зап. Черленяк І. у с. Видричка Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Шорбан Параски Степанівни, 1956 р. н.

⁵⁶ Зап. Черленяк І. у с. Чорний Потік Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Соломко Марії Іванівни, 1948 р. н.

⁵⁷ Зап. Черленяк І. у с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Лижичко Анни Іванівни, 1940 р. н.

примовляли: «Як ни ходиш без сії сорочки, так бис не міг без сії дитини»⁵⁸. Колись давно гуцули вбирали всіх дітей в одну сорочку, аби «си любили»⁵⁹. Боржавські долиняни після першого купання дитину загортали в каракульову шубу, аби мала кучеряве волосся⁶⁰. В ручки клали книжку або («авать») олівець («цирўзу»), щоб була розумна і «вчена». Коли під стріхою були ластівки, до новонародженої дівчинки казали: «Як ластовиці знавуть літати, так бы ты знала файно вишивати»⁶¹.

На території галицької Гуцульщини кожен, хто входив у хату під час першого купання дитяти, мав кинути у воду якийсь гріш на «щесте» дитини, сплюнути на землю зі словами: «Абих не урік!», на що хатні відповідали: «Не урічливі!». Кладучи дитину до купелі, повитуха примовляла: «Будем фійнку купати, золотом обсипати» [42, с. 12—13]. Тут бачимо вказівку на використання золотих речей, як і в гуцулів Закарпаття.

Сповивання у традиційному суспільстві було важливим компонентом соціалізації немовляти. Так, новонародженого сповивали в пелюшки («пеленкі»), подушку («парнинку»/«парнюшок») та тісно обмотували від шиї до ніг «повивачом», що являв собою білий чи червоний двохметровий пояс. Його використовували приблизно три місяці, таким чином ніби продовжуючи справу формування досконалого фізичного тіла дитини. Вірили, що без такого повивання дитина матиме криві ноги⁶². Гуцули мотивували це бажанням «аби си віправило». Щодо повивання хлопчика, А. Павлюк з смт В. Бичків каже: «Кладеш ручки попри него, ножки руно, бобик наверх»⁶³. Таке зв'язування, невиділення рук і ніг, на думку М. Маєрчик, було маркером кокономорфності та вказувало на нульову функціональність дитячого тіла, а

відтак на ознаку перинатальності [28, с. 147]. Приспляючи дитину, намагалися не класти її завжди на один бік, аби голівка не була сплюснута⁶⁴.

Припускаємо, що пелюшки, зачасти виготовлені із ношеного одягу батьків, виступали символічним покровом від небезпечних сил, що в народній уяві завжди загрожували дітям. Гуцули с. Росішка «старе рянды рвали, та пеленали у того, бо не було таких удобств, як тепер, та памперси, та пральні машини, та одно, та друге... Ай так по горах родили, та й пеленали тоти діточки»⁶⁵. Усі обряди, спрямовані на введення новонародженого в перший період життя, були, використовуючи визначення А. ван Геннепа, «обрядами переходу» [12, с. 53].

Протягом трьох днів, а то й тижня, повитуха відвідувала і спостерігала за станом здоров'я матері та дитяти («бабила»). Нерідко «баба» перебирала на себе частину господарських справ — готувала їжу, доїла корову тощо. Та обрядів, пов'язаних із принесенням «бабиної каші», як на Поліссі, закарпатські українці не знали. За допомогу при пологах та при кожному візиті родопомічницю пригощали всім, що було в хаті, клали могорич («алдоміш»). Водночас їй давали продукти, монети із першої купелі дитини⁶⁶, вишиваний рушник та відвозили на возі додому («думі», «домів», «доміка», «дома») ⁶⁷. Принагідно зауважимо, що на Закарпатті не зафіксовано звичаю «носити бабі пироги/вечерю», який широко побутував по всій Україні, окрім західної [6, с. 180].

Після пологів для породіллі готували «шестинедільську постіль», яку з охоронною метою від стелі («плóфонта») до підлоги («падемент») заслоняли білою тканиною («ширмою»). У с. Чорний Потік жінка вишивала це полотно протягом вагітності⁶⁸. На Гуцульщині затуляння ліжка породіллі не

⁵⁸ Зап. Черленяк І. у с. Видричка Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Шорбан Параски Степанівни, 1956 р. н.

⁵⁹ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

⁶⁰ Зап. Черленяк І. у с. Чорний Потік Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Ільницької Марії Василівни, 1940 р. н.

⁶¹ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

⁶² Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

⁶³ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

⁶⁴ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

⁶⁵ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

⁶⁶ Бойки Галичини жертвували їх на церкву, аби дитина росла здоровою [17, с. 614].

⁶⁷ Зап. Черленяк І. у смт Чинадієво Мукачівського р-ну Закарпатської обл. від Лешко Терезії Юрївни, 1929 р. н.; Зап. Черленяк І. у с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Метеньканич Марії Федорівни, 1935 р. н.

⁶⁸ Зап. Черленяк І. у с. Чорний Потік Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Соломко Марії Іванівни, 1948 р. н.

зафіксовано⁶⁹. В околицях Мукачева до чотирьох кутів ліжка прив'язували часник з сіллю⁷⁰ [24, с. 20]. В областях центральної України сюди клали роговий ніж та «трійцю» зі свічок [9, с. 187]. Підкреслимо, що «постіль» породіллі залишалась сакральним місцем впродовж сорока днів після пологів. А пояснюючи стан жінки в цей період казали: «Жона упала из печи!» Очевидно, малася на увазі зміна локації під час сну.

Поряд з ліжком матері ставили колиску для дитини. Закарпатські долиняни називали її «бельчів» (від угор. bölcső). Із дугоподібним дном колиски лежали на підлозі («падементі») або звисали з-під стелі, рухливо прикріплені до сволока («геренды»). До них чіпляли мотузку, щоб матері було зручно гойдати, не зводячись із ліжка [40, с. 139]. У гірських бойківських та гуцульських селах колиски виготовляли здебільшого зі смереки, а у низинних районах їх плели із лози [15, с. 186]. Влітку дитину колисали у вереті, зав'язаній на ганку («торнаці»). Портативними і зручними у використанні були «бэбелы», поширені у долинян Мукачівщини. Це розкладні колиски з чотирьох планок та вереті («верені»), які часто брали з собою в поле. А бувало, що «удовбали ямку на полю, постелили рянду і там лишали дитину»⁷¹. Та зачасту малих «бавили» старші діти. Їх називали «пестунками» чи «бавілями».

Т. Агапкіна стверджувала, що колиска мала ініціально значення, адже метою колисання була ізоляція, утримання особи між небом і землею. А. ван Геннеп вважав, що в момент колисання людина не належить ні до сакрального, ні до профанного [1, с. 508]. За цією аналогією колиска з немовлям, що прийшло з небесного світу, але ще цілком не увійшло в людський, підвішували до сволока. Це вказувало на лімінальний статус дитини. Не випадково гойдати в колисці припиняли, коли дитя починало ходити і говорити, тобто повністю соціалізувалося [26, с. 945—946].

Через кілька днів після пологів молоді матері відвідували родичі, сусіди, друзі, що символізувало прилучення дитини до родинного кола та громади. В да-

рунок вони приносили різні харчі. Визначаючи схожість дитини з батьками, гадали: якщо хлопчик схожий на батька, а дівчинка на матір — будуть щасливі. Жартуючи гості приповідали: «Чистый отиць/матір... ги дві цяткы воды!»⁷². Коли ж діти не були схожими, мовили: «Якым мати родила, такым і повила!» [39, с. 40].

Народження дитини, а відтак і продовження роду в усі часи трактувалось з помітною екзальтацією. У біблійних сюжетах, зокрема у Євангелії від Матвія, йдеться про родовід Ісуса аж до 42 покоління (Мт. 1:1—17) [3, с. 711]. У 126 псалмі «Книги Псалмів» мовиться: «Діти — спадщина Господня, плід утроби — нагорода!» [31, с. 320]. Материнське лоно постає тут як уособлення правди та чеснот: «Відвернулися грішники від материнського лона, заблудили від утроби матері» [31, с. 142]. Побажання щодо народження дітей та щастя для них у фольклорі завжди мало позитивну семантику. У найпопулярнішій на Закарпатті українській колядці «Нова радість стала» йдеться: «Сему господарю і его родині. / Даруй літа щасливе, майменший дітні». У закарпатській «вічованці» мовиться: «Вам, пане газде, бочічку винця, / А вам, газдынько, на ручечкы дитя». Народження дитини відображено і у народних прислів'ях з різним змістом: «Дитина народилася — сім'я збагатилася!»; «Ще один жилиць на наш хлібиць» [40, с. 139].

Окремо звернімо увагу на низку народних вірувань з теми «походження» дітей. Популярними на Закарпатті були наступні вербальні формули-кліше: дітей «приносить бузьок», їх «купують», «находять у капусті», «гублять з воза цигани»⁷³. В Україні відомі ще такі версії: дітей «приносить ворона, заєць, водяник, повінь», «з ріки чи лісу приносить повитуха», «дістають з дерева або з каменя», «знаходять під плотом, в городі, в очереті, кропиві чи піску». Принагідно зауважимо, що віра в «бузька» походить з німецької Штирії, хоча З. Кузеля писав про тамтешню непоширеність цих птахів [16, с. 25].

Доцільно розглянути традиційні уявлення українців Закарпаття, що стосувались передбачення долі

⁶⁹ Зап. Черленяк І. у смт В. Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Павлюк Анни Миколаївни, 1940 р. н.

⁷⁰ В Угорщині часником натирали двері та поріг [16, с. 46].

⁷¹ Зап. Черленяк І. у с. Лалово Мукачівського р-ну Закарпатської обл. від Тяско Марії Юрїївни, 1932 р. н.

⁷² Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Павла Федоровича, 1937 р. н.

⁷³ Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Марії Михайлівни, 1947 р. н.

чи вдачі дитини за днем та часом її народження. Притримувались думки, що дитина, народжена на Благовіщення, не буде щасливою⁷⁴; у неділю — буде «*паранна/парадошка*»⁷⁵; у повний місяць — швидко постаріє і у неї скоро випадуть зуби; у фазі молодого місяця — довго вбереже фізичну молодість і не хворітиме [19, с. 190]; між місяцями — буде сновиди; вночі і за тихої погоди — буде спокійна; як заспівали перші, другі або треті півні — буде крикливою [39, с. 40]. Для порівняння зауважимо, що бойки Галичини гадали, що на небі є планети, народившись під якими людина буде щасливою, бідуватиме або стане злодієм. Галицькі гудули вважали, що долю дитині обирають 12 суддів. Вони призначають їй одну зірку, і поки та світить, доти людина живе [13, с. 46; 41, с. 1]. Волиняни відчули долю дитині за церковним календарем, гадаючи, «*як на мученика родиться — то нещасливе, а як на преподобного — щасливе*» [27, с. 64].

Поширеним на Закарпатті виявився факт нерозділення статі дитини, оскільки малих хлопчика і дівчинку називали «*дітв'як*». Це може бути пов'язане з впливом угорської традиції, яка не знає родів. Та, мусимо відмітити, що така статева невизначеність дітей до 5—6 років була відома й загальноукраїнській традиції [28, с. 207].

Варто окремо розглянути назви, вживані щодо малих дітей. За контекстом вживання можемо їх розділити на пестливі, зневажливі та жалісливі. До пестливих відносимо: «*п'отятко*», «*ангелік*», «*золотик*», «*п'іцидінá*» (маленьке), «*пист'їнка*» (пестливе). До зневажливих: «*ср'а́ча*», «*ср'а́коля*», «*п'їсранча*», «*п'їстянча*», «*заци́лаба*» (що пісяє по ногах), «*кавальок*»/«*ва́льок*» (малорухливе), «*сплюх*» (сонливе), «*обж'ора*» (ненаситне), «*п'ончик*» (товсте), «*п'уцивіріньок*» (маленьке), «*пудскоч'онкош*» (рухливе), «*р'ембош*» (плаксиве), «*см'олавиць*» (сопливе), «*баба беззуба*» (беззубе), «*п'ігріш*» (грайливе), «*ши́бенік*» (нечемне), «*п'іток'урнік*» (жартівник), «*паск'уннік*», «*зл'оба*», «*зл'унка*». У жалісливій формі казали: «*сар'ака*», «*сар'ачатко*», «*сиг'ін'ятко*», «*калічатко*», «*небор'ятко*», «*небож'атко*». На Гудульщині нами зафіксовано лексеми «*ка́рапуз*» і «*карапа́н*».

⁷⁴У чехів щасливою вважали дитину, народжену в неділю [16, с. 48].

⁷⁵Зап. Черленяк І. у с. Імстичево Іршавського р-ну Закарпатської обл. від Добри Йолани Іванівни, 1940 р. н.

Отже, родильні звичаї у минулому перепліталися із багатьма магічними діями, превентивними заходами, які мали принести здоров'я й силу породіллі та дитині. Пологи завжди були таємничим і в той же час чи не найскладнішим актом у обрядовості родильного циклу. Жінка в пологах у традиційному суспільстві визнавалась «нечистою» істотою. Вона перебувала на межі двох світів. Пологи, ця концептуальна домінанта родинного тексту, були кульмінацією ритуального переходу жінки з одного статусу в інший. Цим таємничим процесом керувала лиш одна постать — баба-повитуха.

При пологах допомагали сільські повитухи, які володіли всім комплексом знань з родопомочі та ритуалістики пологів, які зберігалися колективною пам'яттю, були спадковими та відзначалися глибокою символікою. Родопоміч, за О. Боряк, включала в себе народно-медичні, профілактично-лікувальні маніпуляції прагматичного характеру [6, с. 124, 129]. З середини ХХ ст. такі народні знання поступово втрачали актуальність, що пов'язано з поширенням медичних закладів. В сьогодення можемо говорити хіба що про ремінісценції цих звичаїв і обрядів, бо свого практичного застосування вони вже не мають, а тільки залишились у пам'яті старожилів. Але, мусимо зауважити, що ряд практик, які свого часу застосовувались сільськими повитухами, є визнані сучасною медициною. Отож, можемо з впевненістю сказати про свого часу високий рівень професійної культури народних родопомічниць.

Підводячи підсумки, зазначимо, що новонароджена дитина підлягала обрядовим діям, завдяки чому відбувалась її соціалізація. Обряд відрізування пуповини супроводжувався магічними діями і визначався гендерним фактором. Перша купіль була символічним омиванням від первородного гріха та водночас актом залучення дитини до сім'ї. Перші дії з новонародженим мали своєю метою надання йому остаточних людських рис, прилучення до сімейного вогнища, захист від впливу злих сил, прогнозування щасливого життя та доброї вдачі. Плацента, пуповина, «сорочка» та «купіль» були сакральними речами, оскільки контактували з тілом суб'єкта ритуалу. Їх статус не мав обмеження у часі, про що свідчить збереження деяких із них.

Бажаючи заглянути у майбутнє, українці Закарпаття вдавалися до різноманітних способів визна-

чення долі дитини. Тлумачили її за часом, фазою місяця та днем народин. Насправді весь арсенал вірувань у духовній культурі українців Закарпаття є надзвичайно багатим і, маємо надію, цій темі буде присвячено ще не одне дослідження.

1. *Агапкина Т.А.* Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т.А. Агапкина. — Москва : Индрик, 2002. — 816 с.
2. *Байбурин А.К.* Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А.К. Байбурин — Санкт-Петербург : Наука, 1993. — 237 с.
3. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. — Дилленбург : Благая весть, 2002. — 921 с.
4. *Богатырёв П.* Магические действия, обряды и верования Закарпатья / П. Богатырёв // Вопросы теории народного искусства. — Москва, 1971. — 651 с.
5. *Болтарович З.Є.* Народна медицина українців / З.Є. Болтарович. — Київ : Наукова думка, 1990. — 230 с.
6. *Боряк О.* Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним / О.О. Боряк. — Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, 2009. — 400 с.
7. *Бриняк О.* Рудименти міфологічних вірувань у родильній обрядовості та хрестинній поезії українців / Оксана Бриняк // Народознавчі зошити. — 2011. — № 3. — С. 426—435.
8. *Вархол Н.* Народні знання українців-русинів Словаччини / Надія Вархол // Народна творчість та етнографія / НАНУ; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. — Київ, 2012. — № 4. — С. 33—45.
9. *Вовк Х.* Студії з української етнографії та антропології. / Хведір Вовк. — Прага : Український громадський видавничий фонд, 1928. — 354 с.
10. *Ворон А.* Гуцульські звичаї / Андрій Ворон // Подкарпатська Русь. — Рочник ІХ. — Число 1—3. — Ужгород : Педагогічне товариство Подк. Руси, 1932. — С. 27—34.
11. *Ворон А.* Підкарпатські гуцули / Андрій Ворон // Подкарпатська Русь. — Рочник VIII. — Число 7. — Ужгород : Педагогічне товариство Подк. Руси, 1931. — С. 149—153.
12. *Геннеп А. ван.* Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / Арнольд ван Геннеп. — Москва : Восточная литература РАН, 1999. — 198 с. — (Перс франц.).
13. *Гнатюк В.* Гуцулы / Володимир Гнатюк // Подкарпатська Русь. — Ужгород : Педагогічне товариство Подк. Руси, 1923. — Рочник І. — Число 1. — С. 19—23; 1924. — Рочник І. — Число 2. — С. 43—50; 1924. — Рочник І. — Число 3. — С. 79—85; 1924. — Рочник І. — Число 4. — С. 110—114.
14. *Головка Ю.Ю.* Господарство, культура та побут українців верхів'я р. Ріка: кінець XIX — перша половина XX століття / Юрій Головка. — Ужгород : Закарпаття, 2004. — 86 с.
15. *Гошко Ю.* Сім'я та сімейний побут / Ю. Гошко, Н. Здорова, Є. Сявак // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1983. — С. 181—193.
16. *Грушевський М.* Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. — Київ : Либідь, 2006. — 256 с.
17. *Гузій Р.* Родильні звичаї та обряди на Старосамбірщині (за матеріалами польових досліджень) / Роман Гузій, Леся Горошко // Народознавчі зошити. — 2010. — № 5—6. — С. 611—617.
18. *Демянь І.* Крестини на Верховині / Івань Демянь // Наука. — Унгварь : УНІО, 1913. — № 5. — С. 26—28.
19. *Демянь Л.* Крестини на окресности Верещьких в звичаях і п'єснях / Лука Демянь // Подкарпатська Русь. — Рочник ІV. — № 8. — Ужгород : Педагогічне товариство Подк. Руси, 1927. — С. 189—191.
20. *Жаткович Ю.* Етнографический очерк угро-русских / Юрій Жаткович // Мазурок О.С. Юрій Жаткович як історик та етнограф. — Ужгород : УжНУ, 2001. — С. 163—246.
21. *Жаткович Ю.* Етнографический очерк угро-русских: Комплексне видання / Юрій Жаткович ; упоряд. і передм. О.С. Мазурка. — Ужгород : Мистецька лінія, 2007. — С. 62—144.
22. *Жаткович Ю.* Замітки етнографічні з Угорської Руси / Юрій Жаткович // Етнографический очерк угро-русских: Комплексне видання / упоряд. і передм. О.С. Мазурка. — Ужгород : Мистецька лінія, 2007. — С. 146—186.
23. *Жаткович Ю.* Монографія села Стройна / Юрій Жаткович // Мазурок О. Юрій Жаткович як історик і етнограф. — Ужгород, 2001. — С. 247—262.
24. *Жупань І.* Прадѣдовщина Подкарпатской Руси / Йосифъ Жупань // Научный сборникъ в память Евгения Ивановича Сабова. — Унгварь, 1935. — Вип. 5. — С. 19—26.
25. *Здорова Н.І.* Народні звичаї та обряди / Н.І. Здорова // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1983. — С. 232—248.
26. *Іваннікова Л.* Монографічне дослідження родильно-обрядового фольклору [Пісні з родин і хрестин (збірник-реконструкція із теоретичною розвідкою, коментарями, моделями ритмоструктури, показчиками)] / Іваннікова Людмила // Народознавчі зошити. — 2013. — № 5. — С. 941—947 / упоряд. А.І. Іваницький ; відп. ред. Г.А. Скрипник. — Вінниця : Нова книга, 2013. — 454 с. : нот.
27. *Люта І.* Звичаєвообрядовий супровід народження дитини у волинян / Іванна Люта // Народознавчі зошити. — 2013. — № 1. — С. 56—67.
28. *Маєрчик М.* Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / Марія Маєрчик. — Київ : Критика, 2011. — 325 с.

29. Мовна У. Український родинний текст: воскова свічка / Уляна Мовна // Народознавчі зошити. — 2011. — № 5. — С. 229—336.
30. Мойсей А. Звичаї та обряди, пов'язані з народженням дитини в українців та румунів Сторожинецького району / Мойсей Антоній, Крістіна Парайко // Народознавчі зошити. — 2011. — № 5. — С. 806—812.
31. Молитовний псалтир. — Львів, 2008. — 407 с.
32. Онищук А. З народного життя гуцулів. Родини і хрестини та дитина до шостого року життя / А. Онищук // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. 15. — С. 90—113.
33. Потушняк Ф. «Злі очі» і «уреки» в народном вірованню / Ф. Потушняк // Літературна неділя. — Рочник III. — Унгварь: Друкарня Подкарпатского общества наукъ, 1943. — С. 221—224.
34. Потушняк Ф.М. Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання. Проблеми та їх розрішення / Ф. Потушняк // Тиводар М.П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. — Ужгород, 2005. — С. 163—254.
35. Сявавко Є. Сімейна обрядовість / Є. Сявавко // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — Київ: Наукова думка, 1987. — С. 302—319.
36. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / Тиводар М.П. — Ужгород: Гражда, 2010. — 416 с.
37. Українська етнологія: навч. посібник / за ред. В. Борисенко. — Київ: Либідь, 2007. — 400 с.
38. Філіп Л. Обряди і звичаї угорців Закарпаття, пов'язані з народженням дитини (кінець XIX — початок XX ст. На матеріалах Ужгородського району) / Людвіг Філіп // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею: Випуск I. — Ужгород, 1995. — С. 124—144.
39. Чорі Ю. Від роду до роду: Звичаєво-обрядові традиції Закарпаття / Юрій Чорі. — Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001. — 168 с.
40. Чорі Ю. Звичаї рідного села (Обрядово-звичаєві традиції Закарпаття / Юрій Чорі. — Ужгород, 1993. — Ч. I. — 238 с.
41. Шухевич В. Гуцульщина. Третя часть / Володимир Шухевич. — Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1902. — 255 с.
42. Шухевич В.О. Гуцульщина. Третя частина. Друге видання / Володимир Шухевич. — Верховина: Гуцульщина, 1999. — 272 с.
43. Kožmínová A. Podkarpatská Rus. Práce a život lidu / Amalie Kožmínová. — Praha, 1992. — 132 s.

Ivanna Cherleniak (Kerechanyin)

ACCOUCHEMENT AND RITUAL ACCOMPANIMENT OF A CHILD BIRTH OF UKRAINIANS IN TRANSCARPATHTIA at the end of the XIX th — the first half of the XX th century

The article gives a review of rituals, customs and beliefs, connected with an accouchement and a child birth among the Ukrainians of Transcarpathia at the end of the XIX — the first half of the XX century. The main attention is paid to the status of the chief persons of nativity ritual complex — woman in childbirth and midwife. The first rituals, conducted with a newborn, namely the cutting of umbilical, first bathing and swaddling, are described. Traditional foresights of a child's fate and local affectionate, derogatory and compassionate names of the little children are examined.

Keywords: accouchement, woman in childbirth, midwife, assistance in childbirth, child, placenta, baby, umbilical, «first bathing», cradle, «six-week bed».

Іванна Черленяк (Керечанин)

РОДЫ И ОБРЯДОВОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ РОЖДЕНИЯ РЕБЕНКА В УКРАИНЦЕВ ЗАКАРПАТЯ кон. XIX — первой пол. XX в.

В статье рассмотрены обряды, обычаи и верования, связанные с родами и рождением ребенка в украинцев Закарпаття кон. XIX — первой пол. XX в. Основное внимание обращается на статус главных персонажей обрядового комплекса родов — роженицу и повитуху. Описаны первые обрядовые действия с новорожденным, а именно отрезание пуповины, первое купание и пеленание. Рассмотрены традиционные предсказания детской судьбы и локальные ласковые, презрительные и сердобольные названия маленьких детей.

Ключевые слова: роды, роженица, баба-повитуха, родовспоможение, плацента, ребенок, младенец, пуповина, «первая купель», колыбель, «шестинедельская постель».